

Shrnutí. Jednou ze základních forem komunikačního chování v lidské společnosti je verbální chování. Jeho studiem se zabývá obecná teorie komunikace a několik věd speciálních, zvláště lingvistika. Vztah sociologie ke zkoumání komunikačních procesů ve společnosti je v této stati naznačen v následujících, převážně sociolingvistických aspektech: 1. zkoumání komunikačních sítí; 2. zkoumání komunikačních kanálů; 3. zkoumání společenských nositelů komunikace; 4 vztah jazyka a společnosti. Okruhy otázek spojených s jednotlivými hledisky nejsou v naší stati vyčerpány úplně: naším cílem je především podat informativní přehled uvedené problematiky. Proto se k jednotlivým úsekům uvádí i základní literatura.

Charakteristickým rysem všech kybernetických soustav, tedy i lidské společnosti, je komunikační chování, tj. sdělování informací o vnitřních a vnějších stavech soustav, které slouží k její regulaci. Sociální komunikační chování se vyskytuje v různých formách ve všech typech společenských soustav. Čím vyšší je v určité soustavě stupeň sociální interakce, tím dokonalejších forem nabývá komunikační chování, které je jedním ze základních rysů lidské společnosti. Na něm také závisí všechny společenské vztahy a společenská pracovní činnost. Tím je určeno, že komunikační procesy patří mezi základní otázky sociologie a některých dalších „věd o chování“. Jako základní formy komunikačního chování v lidské společnosti jsou vyčleňovány [4]: biochemická, motorická a verbální. Z nich má pro sociologii patrně největší význam studium verbální formy komunikačního chování; jí se také týkají naše poznámky.

Verbální komunikace ve společnosti je založena na užívání závazného kódu, přirozeného jazyka. Jeho osobitost vzhledem k jiným kódům spočívá v povaze slovních znaků, které jsou zvláštním sepětím formy a „významu“ a umožňují nejen tzv. emocionální komunikování (tj. sdělování určitých emocionálních stavů), ale i nejvyšší formu verbálního komunikování — intelektuální komunikování, tj. sdělování ur-

čitých myšlenkových obsahů. Komplexnost jevu, jakým je verbální komunikování, si vynucuje všestranné studium z hledisek mnoha společenských věd — filosofie, psychologie, sociologie, lingvistiky atd. (a matematiky, technických a přírodních věd vzhledem k jiným souvislostem). Jestliže až do nedávna byly tyto dílčí pohledy zkoumány izolovaně v jednotlivých vědách, je nyní patrný přechod ke studiu komplexnějšímu, mezioborovému. Charakteristický je tu např. vznik psycholingvistiky a rozvoj obecných věd, jako je teorie komunikace a kybernetika. Současně se sbližováním věd zabývajících se verbálním komunikováním nastává i jiný proces: vznikají nové obory, ještě hlouběji specializované na jednotlivé úseky verbálního komunikování, např. teorie masové komunikace (viz odd. 2).

V problematice vztahu teorie komunikování a společnosti zaujímá ústřední postavení vztah sociologie a jazykovědy. Současná lingvistika prožívá nyní dobu svého rozkvětu charakterizovaného jednak inspiřujícím vlivem teorie informace a kybernetiky, jednak novými aplikacemi v různých oblastech automatického zpracování informací [5], [6], [7], [20]. S tím souvisí i změny v zaměření lingvistického výzkumu, v němž nabývá stále větší důležitosti vedle studia struktury jazykového kódu i souhrnné poznávání jazykové komunikace se všemi souvislostmi. Je tedy zřejmé, že takto pojatá jazykověda má se sociologií nejen mnoho společných problémů, ale obě vědy jsou si blízké i metodologicky (využíváním metod kvantitativních a experimentálních).

Předmět teorie komunikování lze rozčlenit na několik základních složek, z nichž každá dominuje v určitých speciálních vědách a v různé míře i přesahuje do jiných. Jsou to složky:

1. zkoumání komunikačních okruhů,
2. zkoumání komunikačních kanálů,

3. zkoumání komunikantů,
4. zkoumání vztahu jazyka a společnosti.

Přehlédneme nyní stručně základní náplň jednotlivých složek, aniž si klademe za cíl vyčerpat celou problematiku s nimi spojenou.

1. Zkoumání komunikačních okruhů

Základem teorie komunikačních okruhů, jejichž souhrn tvoří komunikační síť společnosti, je pojem sociální skupiny — souboru složeného minimálně ze dvou lidí spojených relací komunikování. V tzv. prvotní sociální skupině existuje mezi všemi komunikanty bezprostřední a oboustranný vztah. Není tedy prvotní skupinou např. soubor všech účastníků telefonní sítě, kde hustota provozu je rozložena značně nerovnoměrně a kde počet realizovaných spojení tvoří jen nepatrnou podmnožinu všech spojení možných.

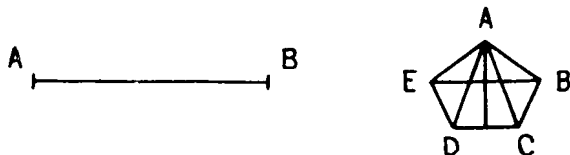
Typickými případy těchto skupin jsou skupiny ustálené (rodina, zaměstnanci jed-

rové schůze, besedy s veřejnými činiteli atd.

Značně složitější problematiku představují tzv. druhotné sociální skupiny, jejichž organizace závisí daleko těsněji na sociálně právní a ekonomické struktuře společnosti. Charakteristický rys těchto rozsáhlých informačních soustav je zprostředkovanost přenášené informace a její značná závislost na šumech sémantické, pragmatické i mimojazykové povahy. Narušení komunikačních relací v druhotných sociálních skupinách může ovlivnit souhrn mezi jednotlivými komunikanty, a tím i celý systém společenských vztahů. Společnost, která chce uplatňovat vědecké metody řízení, musí hledat i optimální možnosti přenosu informace a jejich zabezpečení proti šumu.

Schéma sociální skupiny je určeno způsobem oběhu informace, který se mění v průběhu interakce jednotlivých komunikantů. Aktivita skupiny vzniká při nerovnoměrném rozložení informace a končí dosažením stavu vyváženosti, který trvá tak dlouho, dokud nevystane další pod-

Schémata různých prvotních sociálních skupin:

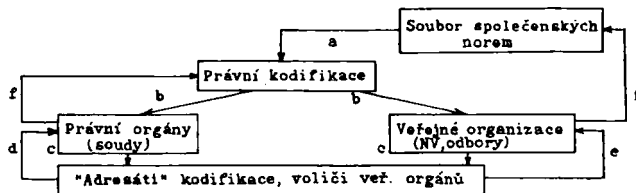
noho pracoviště) a náhodné (lidé v dopravním prostředku, v prodejně). Možnost snadného vytváření náhodných skupin různého typu má nepříznivý vliv na subjektivní zabarvení přenášené informace, případně na její zkreslení. Allport a Postman [1] rozlišují tři druhy zkreslení — 1. nivelizaci, při níž se vyprávěná událost zkracuje, vypouštějí se z ní pro snadnější zapamatování podrobnosti a nutná vysvětlení, 2. zdůraznění, kdy se nadměrně akcentuje nepodstatná součást příběhu, a 3. asimilaci, při níž vyprávějící subjekt přizpůsobuje celou událost svým přáním a úvahám. Takové deformace i u informací celospolečenského významu mohou vznikat také v socialistické společnosti, lze je však postupně odstraňovat vytvářením dalších komunikačních okruhů, které vznikají v procesu demokratizace veřejného života, jako jsou veřejné stranické, odbo-

nět sdělování. K zajištění koloběhu informace je tedy nutné, aby všichni členové skupiny poznali, že už bylo rovnovážného stavu informace dosaženo. Toto poznání je umožněno tzv. sekundárními informacemi, které mají formu verbální (např. odpověď na otázku, hlášení) nebo behaviorální (provedení příkazu).

Z tohoto hlediska je možné sestavit komunikační model politických, sociálních a hospodářských vztahů v socialistické společnosti jako relativně uzavřené kybernetické soustavě skládající se z mnoha soustav dílčích a charakterizované oběhem informace mezi všemi dílčími složkami systému. Závažným příznakem společenských aktivit je co možná největší vázanost mezi hierarchicky rozloženými účastníky komunikace, kteří zaujímají různá místa v komunikačních okruzích. Z hlediska teorie jazykových funkcí vyčleňuje L. Doležel [6]

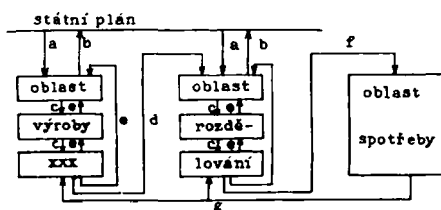
čtyři základní komunikační okruhy: 1. rekognoskativní, který slouží subjektivně nezabarvenému sdělování poznatků o vnějším světě, 2. direktivní, ve kterém se chování komunikantů reguluje systémem instrukcí a hlášení, 3. estetický, v němž se přenáší informace o uměleckém ztvárnění reality a 4. kontaktní (konverzační), nejobvyklejší v prvotních sociálních skupinách. Přiložená schémata znázorňují oběh informací v direktivním okruhu sociálně právním a ekonomickém, které fungují za podmínek demokratického centralismu, a v oblasti masového sdělování, která zahrnuje okruh rekognoskativní. V socialistické společnosti lze oba tyto okruhy charakterizovat zdůrazněním postavení všech účastníků sociální skupiny.

Oblast sociálně právní

a — formulování právní kodifikace, b — formulace a výklad právních textů, c — výklad a propagace práva, d—e — připomínky ke kodifikaci, společenská aktivita, f — připomínky ke kodifikaci

Oblast ekonomická

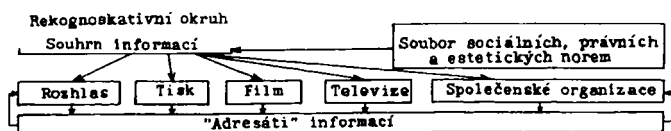

a — směrnice státního plánu, b — hlášení o plnění plánu a připomínky k jeho plnění a zadání, c — vnitrooborové směrnice, d — instrukce a návody, e — hlášení o plnění vnitrooborových směrnic, f — reklama a propagace, návody, g — reklamace a výsledky průzkumu trhu

V komunikačním modelu socialistické společnosti, který jsme se pokusili zobrazit třemi z množiny možných schémat, poutaly zatím pozornost lingvistiky ty komunikační okruhy, v nichž nároky na přesnost jazykové stránky sdělení jsou vysoké vzhledem ke společenským důsledkům deformování přenášené informace. Dokladem tohoto zájmu je činnost terminologických komisí, spolupráce lingvistů na vypracovávání právních norem ap. Úloha jazykové stránky sdělení stoupá zvláště tehdy, je-li mezi kódovače a adresáta sdělení vložena soustava mezičlánků, jako je tomu např. v textech právních, nebo tam, kde jsou vysoké nároky na přesnost výkladu (instrukce). Na rozdíl od technických soustav, kde hlavní problém přenosu informace spočívá v eliminaci technického šumu, přistupuje v soustavách společen-

ských požadavek eliminace „šumu sémantického“, která je předpokladem správného porozumění sdělení. Odstranění sémantického šumu vystupuje do popředí zejména v okruhu řízení společnosti, kde následkem deformace sdělení mohou být nesprávné reakce řízených objektů i řídicích orgánů. Proto zde má značný význam stanovení optimálních způsobů stylizace sdělení, jež by zajišťovalo efektivnost a spolehlivost zpracování instrukcí (informací přenášených od řídicích složek k řízeným) i hlášení (informací přenášených v opačném směru).

Existuje však ještě řada dalších úseků v různých komunikačních okruzích, zvláště

Šipky v rekognoskativním okruhu zahrnují převážně masovou informaci.

v okruhu masové komunikace, kde ne-
lze nadále oddělovat přístup sociologa od
přístupu lingvisty. Jde o širokou oblast
publicistické praxe, o systém rozšiřování
vědeckotechnických informací, o metody
společenské výchovy, vzdělání, politické
propagandy, obchodní reklamy atd. Úko-
lem jazykovědy (zvláště stylistiky) je tady
exaktní zjišťování vlastností textů a tříd
textů, jejichž utváření je ovlivněno fak-
tory povahy sociologické a psychologické.

2. Zkoumání komunikačních kanálů

Problematickou komunikačních kanálů se
zabývá především teorie masové komuni-
kace [3], [9], [15], [17], [21], [28]. Tato
teorie vyrostla hlavně z analýzy efektiv-
nosti přenosu informace různými prostřed-
ky hromadného sdělování (tisk, rozhlas,
televize aj.). Oblasti teorie hromadného
sdělování by bylo možno vystihnout sche-
maticky takto: 1. Kdo sděluje, 2. komu
sděluje, 3. co sděluje, 4. jakým způsobem,
5. s jakým účinkem. Tato teorie se ovšem
netýká jen komunikačních kanálů pro
verbální komunikování, ale i jiných, au-
diovizuálních a kombinovaných kanálů.
V dané souvislosti jsou v popředí našeho
zájmu komunikační kanály typu „člověk
— člověk“, i když pro obecnou teorii
komunikace mají význam i sdělení kolu-
jící mezi člověkem a strojem nebo jen mezi
stroji. Pro sociologii a pedagogiku [2] má
např. značný význam problematika vzniku
a ovlivňování veřejného mínění, na niž se
soustřeďuje jedno odvětví teorie masové
komunikace — tzv. obsahová analýza
(content analysis) [31]. Tato analýza zkou-
má účinky, které jsou v individuálních při-
jemcích vyvolávány vlastnostmi sdělení
(zvláště s jejich sémantickými charakteris-
tikami) při masové komunikaci. Obsahová
analýza se značně kryje s dalším od-
větvím — teorií propagandy. Teorii propa-
gandy (teorii „přenosu přesvědčení“) je
nutno chápat v nejširším smyslu jako
teorii o metodách ovlivňování sociálního
chování (patří sem nejen propaganda poli-
tická, ale i obchodní, osvětová ap.).

Teorie masové komunikace, jež se roz-
vinula po 2. světové válce v USA a na
Západě vůbec, vyrostla z čistě praktických
potřeb poznat efektivnost přenosu infor-
mace (nikoliv ovšem v technickém aspek-
tu) různými prostředky masové komuni-
kace. Mohli bychom ji charakterizovat ta-

ké jako teorii experimentálních a pre-
dikčních metod pro stanovení míry „čti-
vosti, přesvědčivosti, senzačnosti“ a jiných
hodnot [16]. Značné úsilí je věnováno vy-
pracování měr „efektivnosti“ různých typů
sdělení jednotlivých komunikačních kaná-
lů [15]. Efektivnost při hromadném sdělo-
vání se ovšem velmi obtížně zjišťuje ně-
jakým exaktním způsobem. Doposud uží-
vané kvantitativní míry jsou založeny
převážně na různých metodách odhadu
okamžitého působení (pomocí anket, roz-
hovorů a jiných prostředků sociologického
výzkumu), kdežto dlouhodobé působení se
zatím vymyká objektivní analýze.

Uvádíme příklad typického výzkumu efek-
tivnosti hromadného sdělování přesvědčení
podle [11]. Cílem tohoto staršího, ale při
dnešním stavu naší sociologie stále zajímavé-
ho experimentu bylo zjistit, zdali v případech,
kdy lidé přijímají určitá hromadně sdělovaná
stanoviska jako opodstatněná vzhledem k da-
né situaci, je efektivnější uvádět ve sděleních
jen argumenty svědčící pro dané stanovisko,
nebo i proti němu. Experiment se prováděl
v americké armádě počátkem roku 1945, kdy
se bojová morálka vojáků poněkud snížila
vlivem očekávání blízkého konce války. Bylo
použito dvou variant rozhlasových komentářů
analyzujících válečnou situaci, jejichž
smysl byl ten, že válka na Dálném Východě
potrvá ještě dlouho po vítězství Spojenců
v Evropě. Jednomu souboru pokusných osob
byla sdělována varianta A (komentář obsa-
hující pouze argumenty „pro“, zdůvodňující,
proč válka ještě potrvá dlouho: surovinové
zdroje a průmyslový potenciál Japonska, kva-
lita japonské armády ap.), druhému souboru
byla oznámena varianta B — též komentář,
ale obsahující navíc ještě argumenty „proti“:
námořní a letecká převaha Američanů, mož-
nost soustředit síly Spojenců na Japonsko po
vítězství v Evropě atd. Kvantitativní hodnoty
efektivnosti přenosu přesvědčení byly stano-
veny z rozboru dotazníků, jež obě skupiny
zodpověděly před přijetím sdělení a po jeho
přijetí. Hlavní výsledky byly tyto: obě va-
rianty sdělení působily různě u osob s roz-
dílným počátečním míněním. Osoby původně
přesvědčené, že válka bude krátká, byly „ná-
chylné“ změnit stanovisko spíše pod vlivem
varianty B (48 %) než pod vlivem varianty
A (36 %). Osoby původně přesvědčené, že vál-
ka bude dlouhá, byly „náchylné“ podržet si
své mínění spíše pod vlivem varianty A
(52 %) než varianty B (23 %). Tyto výsledky
se interpretují tak, že u osob, které zastávají
opačné stanovisko, je varianta B méně efek-
tivní, než je tomu u varianty A. (V detailněj-
ším rozboru byl např. prokázán nejmenší
efekt při variantě B u osob s původně shod-
ným stanoviskem a s nejmenším stupněm
vzdělání.) — Je třeba poznamenat, že tento
experiment je staršího data, takže postrádá
to, nač se v soudobé teorii masové komuni-
kace soustřeďuje značný zájem, totiž stano-

vení lingvistických charakteristik sdělení, jež jsou relevantní pro jazykové chování individuálních komunikantů a jejich skupin.

3. Zkoumání komunikantů (společenských nositelů komunikace)

Komplexní studium komunikačního chování zahrnuje i výzkum komunikantů. Ten je prováděn zejména sociální psychologií a novou mezioborovou disciplínou — psycholingvistikou (přehled a základní literaturu viz v [23]). Jak už název této vědy dokazuje, jde tu o spojení jistých teoretických poznatků a metod psychologie a lingvistiky (zejména matematické lingvistiky). Na rozdíl od jazykovědy, která je v podstatě soustředěna na sdělení samotná a pro niž komunikující strany jsou celkem irelevantní, je předmět psycholingvistiky širší, zahrnuje i procesy kódování jazykových sdělení ze strany mluvčích a jejich dekódování ze strany příjemců. Jinými slovy, psycholingvistika studuje stavy sdělení vzhledem ke stavům komunikantů. Přitom se postihují oba základní typy komunikace, a to interpersonální komunikace v užším smyslu (v prvotní sociální skupině) i komunikace masová.

Na stavech komunikantů při verbálním komunikativním chování se podílejí různé psychické faktory: postoje, záměry, vlastnosti osobnosti. Za klíčové se považují postoje [13]. Postoj (na rozdíl od vlastnosti osobnosti) lze vymezit jen v závislosti na vztahu komunikanta k „významu“ přijímaného nebo vysílaného sdělení.

V konkrétním experimentálním rozboru je možno sledovat korelaci parametrů sdělení a parametrů komunikantů, a to dvojím způsobem: Parametry sdělení je možno považovat za proměnné, jejichž různé hodnoty se odrážejí (zejména při dekódování) v psychických parametrech komunikantů [29]. Opačný postup je při zkoumání specifických účinků, např. při motivaci jazykového chování, která se projevuje na vlastnostech sdělení [20]. V obou případech jde o komplexní problematiku, v níž jsou propojeny množiny jevů psychologických, sociologických a lingvistických. Tuto problematiku se snaží postihnout teorie jazykového kódování (zatím v prvních pokusech, viz např. [7]).

Souhrnný výzkum komunikačních procesů, v němž by se kladl důraz na rozbor společenských nositelů komunikace, by tedy měl zahrnovat

a) hledisko psychologické, tj. analýzu psychických parametrů komunikantů, které jsou relevantní pro jejich jazykové chování,

b) hledisko sociologické, tj. analýzu sociálních aktivit a postojů komunikantů jako členů určitých sociálních skupin,

c) hledisko lingvistické, tj. analýzu vlastností sdělení (vyjádřitelných kvantitativně v tzv. stylových charakteristikách) jako výsledků jazykového chování komunikantů při určitých podmínkách komunikace.

4. Vztah jazyka a společnosti

Rozhodujícím problémem výzkumu jazykových vlastností sdělení je zjištění míry závislosti jazyka na změnách složení sociálních skupin a struktur komunikačních okruhů. Dialektika tohoto vztahu může být poznána pouze podrobným osvětlením složitosti obou jevů, zvláště proto, že jazyk a společnost jsou jevy mnohoplánové, hierarchizované. Přiznání souvislosti vývoje jazyka a společnosti (ostatně málokterými lingvistickými školami popírané) je pouze předpokladem vzniku dílčích studií, které by zjistily, jak nachází společenský vývoj svůj odraz v jazyce. Marxisticky zaměřené jazykovědy se stále nedostává prací, které by podávaly vyčerpávající přehled změn citelných zvláště v oblasti slovníku vyvolaných revolučními převraty ve společnosti (přehled literatury v [8]). Stalinovo kategorické odmítnutí Marrova „nového učení o jazyce“, přiznávajícího jednoznačný vliv extralingvistických společenských faktorů na strukturu všech jazykových plánů, zůstalo dlužno odpověď na otázku, jaká je specifika tohoto vztahu. Stalin vydvihl proti tvrzení o třídnosti jazyka vlastní pojetí jazyka jednotného a všelidového, na jehož okraji existují sociální žargony charakterizované pouze několika osobitými výrazy, a ponechal stranou celou sociálně historickou diferenciaci uvnitř jazyka. Za nejzávažnější z těchto diferenciací pro náš účel považujeme pojetí funkčních jazyků a funkčních stylů jako jeden ze základních vztahů mezi jazykem a extralingvistickými strukturami. Tento vztah zdůrazňovali členové Pražského lingvistického kroužku již na počátku 30. let. Domníváme se, že vytvoření adekvátní teorie funkčních stylů vzhledem k jednotlivým komunikačním okruhům je jedním ze základních požadavků lingvistické praxe, kte-

rý zahrnuje širokou oblast stylizace textů, efektivního přenosu, příjmu a zpracování informací. Na své uskutečnění čeká i průzkum názorů veřejnosti na funkci mateřského jazyka, na problémy spojené s jazykovým vyučováním na školách atd.

Vztah jazyka a společnosti je ovšem vztahem oboustranným. V naší jazykovědě je stále potřeba objektivního zhodnocení teorií spočívajících na hypotéze jazykového relativismu, které předpokládají vliv jazyka na způsob vnímání vnějšího světa a na organizaci společenského bytí. Sem patří nejrůznější neohumboldtovské směry v moderní jazykovědě, jako např. učení Leo Weisbergera v NSR a tzv. etnolingvistická hypotéza Sapirova a Whorfova v USA. Podle těchto lingvistů je každé poznávání ovlivněno charakterem, „silou“ mateřského jazyka, který je schopen vztahy objektivního světa sám o sobě vytvářet. Machistická koncepce světa jako „komplexu počitků“ je zde poněkud pozměněna na chápání světa jako „komplexu výpovědí“. I když s touto teorií nelze pochopitelně souhlasit, přece jen zůstává neprozkoumáno její racionální jádro — poznání stupně vzájemného neporozumění, které je ovlivněno jazykovou stránkou sdělení, tedy zjištění miry „sémantického šumu“, který vzniká při nevhodné stylizaci nebo při neadekvátním překladu z jednoho jazyka do druhého.

Nyní, kdy se u nás znovu rozvíjí sociologie, chtěli jsme svými poznámkami upozornit na problematiku sociálního komunikování, která by měla být zahrnuta do sociologické teorie a do plánů konkrétního sociologického výzkumu. Předpokládá to ovšem vzájemnou informovanost a opravdovou součinnost pracovníků mnoha věd, především sociologů, psychologů a lingvistů. Vlivem známých okolností se nyní nacházíme pokud jde o teorii sociálního komunikování v situaci, kdy se musíme nejprve důkladně poučit z výsledků dosažených v zahraničí. Znamená to po orientaci v příslušné základní literatuře, tj. zejména v pracích Millera [19], Cherryho [12], Schramma [26], Wienera [31] a ost., studovat nejnovější práce a speciální časopisy (u nás zatím ne vždy plně a pohodově dostupné), věnované sociálnímu komunikování: *Journal of Communication*, *Gazette*, *Audiovisual Communication Review*, *Journalism Quarterly*, *Journal of*

Verbal Learning and Verbal Behaviour aj. Mnoho užitečných poznatků může vzejít i ze studia prací polských [14] a rumunských [27].

- [1] Allport F. H. — Postman L.: *The Psychology of Rumor*, New York 1947.
- [2] Bauman B.: *K teorii a pedagogice prostředků masového působení*. Filosofický časopis 12, 1964, 421—426.
- [3] Berlo D. K.: *The Process of Mass Communication*, Glencoe 1960.
- [4] Buehler E. R. — Richmond J. F.: *Interpersonal Communication Behavior Analysis: A Research Method*, *Journal of Communication* 13, 1963, 146—155.
- [5] Doležel L.: *Lingvistické problémy řízení socialistické společnosti*, *Slovo a slovesnost* 1962, 244—247.
- [6] Doležel L.: *Jazykověda a kybernetika*, sb. *Kybernetika ve společenských vědách*, Praha 1965.
- [7] Doležel L.: *Un modèle statistique du codage linguistique*, *Études de la linguistique appliquée*, Paris 1965, 51—63.
- [8] Dubois J.: *Le vocabulaire politique et social en France 1869 à 1872*, Paris 1962.
- [9] Emery E. — Ault P. H. — Agee W. K.: *Introduction to Mass Communications*, New York — Toronto 1960.
- [10] Guchman M. M.: *Sociologie jazyka*, sb. *Teoretické problémy sovremennogo sovetskogo jazykoznanija*, Moskva 1964.
- [11] Hovland C. I. — Lumsdaine A. A. — Sheffield F. D.: *Experiments on Mass Communication*, Princeton 1949.
- [12] Cherry C.: *On Human Communication*, New York 1957.
- [13] Janoušek J.: *Osobnostní postoj v interpersonálním jazykovém styku* (ref. na II. sjezdu čs. psychologů, Praha 1964).
- [14] Kafel M.: *Problematyka współczesnych badań nad środkami masowej informacji*, *Biuletyn Prasoznawczy* 1964, 17—38.
- [15] Klapper J. T.: *The Effects of Mass Communication*, Glencoe 1960.
- [16] Klare G. A.: *The Measurement of Readability*, Ames, Iowa 1963.
- [17] *Mass Communications*, Ed. Schramm W. Urbana 1960.
- [18] Mendelshon H.: *Measuring the Process of Communication Effect*, *Public Opinion Quarterly* 26, 1962, 411—416.
- [19] Miller G. A.: *Language and Communication*, New York 1951.
- [20] Osgood Ch. E.: *Působení motivace na styl kódování*, sb. *Teorie informace a jazykověda*, Praha 1964.
- [21] *People, Society and Mass Communications*, Ed. Dexter L. E. — White D. M., New York 1964.
- [22] Peterson W.: *Organizations, Publications and Directions in the Mass Media Communications*, Iowa City 1960.
- [23] Průcha J.: *O psycholingvistice*, *Slovo a slovesnost* 26, 1965, 67—73.
- [24] *Problémy marxistické jazykovědy*, Praha 1962.

- [25] Schaff A.: *Język i poznanie*, Warszawa 1964.
- [26] Schramm W.: *Mass Communication*. Annual Review of Psychology 13, 1962, 251–284.
- [27] Slama-Cazacu T.: *Observations Concerning Language Communication in the Process of Work*, Revue des Sciences Sociales, Série Philosophie — Psychologie, 1963, 63–89.
- [28] *The Science of Human Communications*, ed. W. Schramm, New York 1963.
- [29] Tetelowska I.: *Pokus o určení předmětu vědy o prostředcích masového sdělování informací*, Novinářský sborník 10, 1965, 143–153.
- [30] Tunkel B. D.: *Prijem i posledujuščaja peredača rečevogo soobščeniija*, Voprosy psichologii 1964, 106–114.
- [31] *Trends in Content Analysis*, ed. Poll. I, Urbana 1959.
- [32] Wiener N.: *Kybernetika a společnost*, Praha 1963.